

Cultural studies

PEREGRIN ÎN SUECIA. NICOLAE MILESCU SPĂȚARUL

PILGRIM IN SWEDEN. NICOLAE MILESCU SPĂȚARUL

Marcela CIORTEA

Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia/ “1 Decembrie 1918”
University of Alba Iulia

e-mail: marcela.ciortea@uab.ro

Abstract: *Nicolae Miclescu Spătarul, a scholar from Moldova (born in 1636), is known especially for his activity during the second half of his life, from his permanent relocation to Russia (1671) to the year of his death (1708). Within this interval, in which he served the Tsars' interests as a translator at Posolski Prikaz, some sort of Ministry of External Affairs, he is sent by the Tsar Alexei Mihailovici with an embassy to the Emperor of China, thus becoming the first European scholar who travelled from Moscow to Peking, crossing through Siberia. This paper is focused on the first half of his life, following, firstly, his studies at the Great School of the Patriarchate of Constantinople, the education he received there, his relationships with the princes of Moldova, the relationships with other scholars from his time. Then follows his European journey: Berlin – Stettin – Stockholm – Paris, his relationship with the jansenists of Port Royal and the presentation of his work **Enchiridion sive Stella Orientalis splendens Occidentali**, in which he analyses a theological dispute that was of interest for the jansenists. The **Enchiridion** is made in Paris, in the year 1699, and is the first work published by a Romanian in the Occident. Our paper includes, for the first time integrally translated into Romanian, a few pages of correspondence, which illustrate, on one hand, the bond with the French ambassador of Stockholm and on the other, the accreditation of Miclescu at the Court of Sweden as a representative of the former prince, Gheorghe Ștefan.*

Keywords: Miclescu Spătarul; Grammaticus; ambassador; Pomponne; *Enchiridion*.

1. Marea Școală a Patriarhiei din Constantinopol

La două secole după căderea Imperiului Roman de Răsărit, noua capitală otomană, Constantinopol, îmbina viața intelectuală greacă, de tradiție bizantină, cu cea turcă. În peisajul fascinant, plin de culoare, al secolului al XVII-lea, între bazar și minarete, în amestecul de limbi, de veșminte și de obiceiuri, vechiul cartier al Patriarhiei, numit Fanar, avea să se organizeze în jurul Marii Școli și al Patriarhului ecumenic Chiril Lucaris, strălucit

absolvent al Universității din Padova. Sprijinit de Teofil Coridaleu, și el absolvent al universității padovane și fost profesor la școala grecească de la Veneția (Panaitescu, 1987: 6), Lucaris susține un amplu proiect de organizare a acestei școli după modelul universităților italiene, în general, după cel al Academiei din Padova, în special.

Alături de problemele teologice și de științe, se studiau aici și texte literare în paralel cu textele patristice discutate la cursul de teologie, dar și discipline laice (filosofie, cosmologie, logică, etică), și limbile antichității clasice (latina și greaca), și limbi moderne, cum ar fi greaca modernă sau italiana. „*Produce indirecte ale Padovei*”, cum aveau să fie numiți ulterior de un cercetător al fenomenului în discuție, Cleobul Tsurkas (Vergatti, 1998: 58), studenții Marii Școli erau pregătiți să fie, dacă nu capi, cel puțin slujitori ai lumii ortodoxe.

Viața intelectuală a societății constantinopolitane din acea vreme era dominată de două figuri: *învățăatul* („ulamă”) și *dragomanul* (traducătorul, recrutat dintre creștini). Cel mai adesea de origine aristocrată, negustorească, dar și necunoscută, intelectualul laic își câștiga noblețea mai ales prin cultură, și nu prin moștenire:

„Ceea ce contează sunt: dragostea de învățătură, studiile la o școală de tradiție din Răsărit sau, și mai bine, din Apus, cunoașterea limbilor de mare răspândire orientale – turca, araba, persana – și apusene – italiana, franceza –, a limbilor vechi – greaca și latina. Se mai cer noului cărturar relații cu cercurile diplomatice, comerciale, cultivate din Apus, să fi călătorit și să facă dovada capacităților sale, de preferință prin cărți tipărite sau manuscrise de mare răspândire.” (Câdea, 1979: 298)

O figură aparte în rândul acestor intelectuali care au studiat la Marea Școală a Patriarhiei din Constantinopol este Alexandru Mavrocordat Exaporitul, mare dragoman al Porții, poliglot cu pregătire occidentală dobândită ulterior la Roma și la Padova și împodobită cu un doctorat la Bologna, în 1664, cu o teză despre circulația sângelui: *Pneumaticum instrumentum circulandi sanguinis* (299). Medic și traducător oficial al otomanilor, Exaporitul s-a distins în episodul Păcii de la Karlowitz, prin rezolvarea litigiului *precedenței* intervenit între beligeranți. Fiindcă nu reușeau să stabilească ordinea intrării la consultări, fiecare considerând că merită să intre înaintea celorlalți, el a propus construirea unui cort rotund, cu un număr de intrări egale cu numărul delegațiilor, astfel încât, având posibilitatea de a intra toți în același timp și de a înainta cu pas egal, să se așeze simultan, fără ofensă și fără tulburare, la masa tratativelor.

Altul a fost Dositheis Nottara, cel care avea să devină Patriarh al Ierusalimului și conducător spiritual al lumii ortodoxe, a cărui strategie

exclusea implicarea de orice fel a curentului de gândire catolic ori a celor protestante în viața religioasă ortodoxă. Un cuprinzător portret al traducătorului învățat desprindem din scrisoarea acestui patriarh către Țarul Alexei Mihailovici, în care îl recomandă pe moldoveanul Nicolae Milescu Spătaru pentru slujba de traducător la Posolski Prikaz (Departamentul Soliilor), un fel de Minister al Afacerilor Externe:

„Am aflat că aveți nevoie de un om de religie ortodoxă, cunoscând diferite limbi. Vă trimitem deci pe aducătorul acestei scrisori: Nicolae Gavrilovici, om foarte învățat, cunoscând latina și slavona și mai ales limba greacă; va putea învăța ușor și rusa și va face tot felul de traduceri. Are un scris frumos, este un bun creștin al Bisericii răsăritene, supus ordinelor superiorilor și foarte discret; a călătorit în multe țări și împărății pentru a se instrui și este asemenea unui cronograf în care sunt adunate toate lucrurile lumii: s-ar căuta în zadar un alt om ca acesta; Dumnezeu este acela care vi-l trimite. Este născut în Moldova și e grec după tată, originar din insula Peloponezului; va fi foarte folositor la Curtea Înălțimii Voastre. Rugăm deci pe Înălțimea Voastră să-l primească cu onorurile obișnuite acestui fel de oameni. Degetele mâinilor nu sunt la fel de lungi și Dumnezeu a făcut stelele de pe cer de diferite mărimi; tot astfel fiecare merită o considerație egală talentelor cu care l-a înzestrat Dumnezeu. Vă rugăm deci să-l onorați ca pe un om sârguincios, savant și înțelept. Îl puteți considera ca pe robul vostru și-i puteți porunci să traducă și să scrie lucrări istorice, din orice limbă veți dori.” (Panaitescu, 1987: 23-24)⁷⁸

Spre deosebire de alte capete luminate, despre care s-a presupus ori care au pretins numai că au studiat la Marea Școală a Patriarhiei din Constantinopol, Nicolae Milescu Spătarul, alături de colegii săi, Șerban Cantacuzino, Grigore Ghica, Ștefăniță Lupu, chiar a fost studentul acelei școli, „o adevărată Sorbonă a tradițiilor bizantine” (Lemny, 2010: 53), înființată după modelul Universității din Padova și funcționând pe baza acelorași principii.

2. Educația și relațiile cu domnii Moldovei

Spătarul Nicolae Milescu s-a născut în anul 1636, în Moldova, după cum reiese din scrisoarea lui Dositheii citată mai sus, având, pe linie paternă, origini grecești peloponeziene. Intrarea la Marea Școală a Patriarhiei din

⁷⁸ Scrisoarea este importantă, fiindcă, datorită ei, Spătarul Nicolae Milescu ajunge mai-marele traducătorilor de la Curtea Țarului Rusiei (Panaitescu, 1987: 24) și, în această calitate, va fi șeful Ambasadei Țarului pe lângă Împăratul Chinei, lucru care îi va prilejui o insolită călătorie de la Moscova la Pekin și înapoi, desfășurată pe intervalul a trei ani calendaristici. Acest eveniment, extravagant pentru acea vreme, avea să-i consacre faima în rândul intelectualilor occidentali și este cel mai cunoscut episod din biografia Spătarului.

Constantinopol i-a fost înlesnită de o etapă pregătitoare la Școala Domnească din Iași, creată de Vasile vodă Lupu după modelul Academiei Movilene de la Kiev. Se studiau la Iași elemente de gramatică, retorică, dialectică, aritmetică, muzică, geometrie, astrologie, teologie, limbă latină, limbă greacă și limbă slavonă (Vergatti, 1998: 50). Probabil s-a distins în rândul celorlalți școlari, așa încât Vasile Lupu avea să-i plătească cheltuielile pentru a învăța mai departe la Marea Școală de la Constantinopol, unde avea să lege prietenii durabile atât cu Dositheii Nottara, cât și cu Ștefan Cantacuzino ori cu Ștefăniță Lupu, fiul binefăcătorului său, Vasile vodă Lupu.

În timpul vieții Spătarului de până la plecarea definitivă în Rusia, la tronul Moldovei au avut loc nouă schimbări: Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Gheorghe Ghica, Constantin Șerban, Ștefăniță Lupu, Eustatie Dabija, Gheorghe Duca (prima oară), Iliș Alexandru, Gheorghe Duca (a doua oară). Unii dintre ei n-au lăsat nicio urmă în biografia lui Nicolae Milescu, a cărui prezență la Curte nu a contat pentru ei mai mult decât prezența oricărui alt boier⁷⁹. Alții, în schimb, i-au marcat profund traiectoria vieții.

După încheierea studiilor urmate în cetatea de pe Bosfor pe cheltuiala lui Vasile Lupu, Spătarul Milescu obține, la întoarcerea în țară, prima funcție oficială, aceea de grămătic⁸⁰ domnesc al lui Gheorghe Ștefan, noul ocupant al tronului după mazilirea lui Vasile vodă. Următorul domn, Gheorghe Ghica, îl ridică la rangul de spătar⁸¹, încredințându-i o misiune în Transilvania, unde a condus 1000 de oșteni împotriva lui Gheorghe Rákóczi al II-lea. După trecerea sa pe tronul Țării Românești, Gheorghe Ghica își aduce cu sine spătarul și îi încredințează funcția de mare spătar⁸², demnitate care, de acum înainte, va însoți pentru totdeauna numele lui Nicolae Milescu și va deveni patronimic: Spatharius – Spafariov – Spafarii.

⁷⁹ O imagine picantă a vieții la curtea domnească a acelei vremi ne oferă Mihai Eminescu prin poemul goliardic *Umbra lui Istrate Dabija Voievod*, în care spectrul defunctului domn rememorează, în Hades, asemeni unui Ahile întors, plăcerile vieții pământene: „*Cum trece-n lume toată slava,/ Ca și un vis, ca spuma undii!/ Sus, în cetate la Suceava,/ Eu zic: Sic transit gloria mundi! [...] Și totuși Domn fusesem darnic/ Și bun de inimă cu toți./ De câte ori l-al meu păharnic/ Umplut-am cupa numai zloți! [...] Nici vin cu apă n-am să mestec./ Nici dau un ban pe toată fala./ De-aceea n-am nici un amestec/ Oriunde nu îmi fierbe oala. [...] Se certe Ungurii și Leșii.../ Ce-mi pasă mie? La Cotnari/ Eu chefuliam cu cimpoieșii,/ Cu măscărici și lăutari;/ Și sub umbrarele de cetini/ Norodu-ntreg juca și bea./ Iar eu ziceam: să bem, prietini,/ Să bem, pân' nu vom mai putea. [...] Răpiți paharele cu palma,/ Iar pe pahar se strângă pumn/ Și să cântăm cu toți de-a valma/ Diac tomnatec și alumn;/ Cântăm adânc un: De profundis./ Perennis humus erit rex./ Frumoase vremi! Dar unde-s? Unde-s?/ S-au dus pe veci! Bibamus Ex.*“

⁸⁰ Grămăticul era secretarul particular al domnului și translatorul Curții, prin urmare avea acces la documentele secrete de stat.

⁸¹ Spătarul purta la ceremonii sabia și buzduganul domnului și avea comanda cavaleriei.

⁸² Marele spătar era comandantul suprem al armatei țării.

Ștefăniță Lupu, fostul său coleg de școală, avea să marcheze viața Spătarului Miclescu în mod decisiv. Ajuns pe tronul Moldovei, fiul lui Vasile Lupu îi încredințează lui Nicolae Miclescu funcția de grămatic și de sfătuitor de taină. Tânăr, frumos, bogat, cozeur, grămaticul susține o vreme acțiunile petrecărețului Ștefăniță:

„Ar fi, desigur, absurd să ne imaginăm pe tânărul grămatic întrebuițându-și răgazurile, pe cari i le îngăduia cotidiană lui ocupație în cancelaria princiară, exclusiv la lămurirea unor subtile distincțiuni exegetice sau la aprofundarea gândurilor, de atâtea ori obscure, închise în docte și anoste tratate. Din viața lui n-a lipsit nici ispita femeilor, nici a vinului, nici a jocului de cărți, în tainele cărui a inițiat mai târziu pe un tânăr Voievod, despre care avea să păstreze o îndurerată amintire. Dar ca toți oamenii puternici, nu s-a lăsat dominat de niciuna dintre aceste lumești îndeletniciri, ci le-a acordat numai însemnătatea care se dă unor agreabile recreațiuni. Înțelegând și participând la toate formele vieții, tânărul curtean și-a rezervat ca ocupație predilectă și veritabilă pasiune studiul, cu austeritatea, dar intensele lui satisfacții.” (Moșoiu, 1936: 28-29).

Însă excesele tânărului domn și atitudinea lui prea adeseori nesăbuită în probleme grave de stat îl împing la un gest extrem, povestit în amănunt de cronicarul Ion Neculce:

„Era un boier anume Nicolai Miclescu Spatar, dela Vaslui de moșia lui, prea învățat și cărturar și știa multe limbi: elinește, slavonește, grecește și turcește. Și era mândru și bogat [...]. Și lui Ștefăniță Vodă îi era prea drag și-l ținea prea bine. Și tot la masă îl pune și se giuca în cărți cu dânsul, și la sfaturi, că era atunci gramatic la dânsul. Iar când au fost odată, nu s-au săturat de bine și de cinstea ce avea la Ștefăniță Vodă, ce au șezut și au scris niște cărți viclene. (Neculce, 1924: 34)

Se pare că Spătarul ar fi trimis fostului domnitor Constantin Șerban, pe atunci fugăr în Polonia, informații secrete, prin scrisori ascunse într-un baston găurit, cerându-i să vină cu oaste și să-l îndepărteze pe Ștefăniță de la tron. Constantin Șerban ar fi trimis scrisorile înapoi, la Ștefăniță, care, furios, a cerut ca boierului Miclescu să-i fie crestat cartilajul dintre nări, pentru ca, astfel, însemnat pe vecie, să se știe că este un trădător și să-i fie oprită orice cale spre domnie.

Acest eveniment tragic avea să călăuzească pașii Spătarului spre curtea altui coleg de școală constantinopolitană, Grigore Ghica, domnul Țării Românești, care avea să-i încredințeze funcția de secretar și, implicit, pe aceea de capuchehaie (agent diplomatic) la Înalta Poartă. După mazilirea lui

Grigore Ghica însă, Milescu se îndreaptă spre Apus, în căutarea unui chirurg talentat, capabil să execute o intervenție rinoplastică în urma căreia să-și recapete înfățișarea.

3. Berlin – Stettin – Stockholm – Paris

În capitala Prusiei, Berlin, Spătarul Nicolae Milescu se înscrie în cercul de literați, filosofi, istorici, juriști, astrologi, muzicieni, pictori, care populau Curtea marelui elector de Brandenburg, Friedrich Wilhelm al IV-lea și tot acolo va fi operat pentru îndreptarea cicatricii de la nas (Vergatti, 1998: 105). Apoi, după o scurtă călătorie în Italia, unde a vizitat orașul Cuma și, probabil, Padova, se îndreaptă spre Stettin, unde își avea reședința domnul mazil Gheorghe Ștefan, care îi încredințase cândva, în Moldova, prima demnitate oficială de grămătic domnesc.

Gheorghe Ștefan câștigase tronul Moldovei cu sprijinul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, Principele Transilvaniei. În compensație, pornind împotriva regelui Poloniei, Jan Kazimierz al II-lea, în anul 1657 Gheorghe Rákóczi încheie o alianță cu Suedia lui Carol Gustav al X-lea, cerând și sprijinul lui domnului moldovean, pe care îl ajutase. Dar expediția a eșuat, Rákóczi a fost învins de polonezi și destituit de turci, deoarece a purtat un război neautorizat de sultan, iar Gheorghe Ștefan a fost mazilit. Nevoit să părăsească Moldova, Gheorghe Ștefan cere sprijinul Suediei, condusă acum de Carol Gustav al XI-lea, fiul defunctului rege alături de care luptase. Astfel, primește o pensiuine din partea Suediei, constând într-o rentă de 2000 de taleri pe an (Hudiță, 1929: 90) și un castel spre folosință, aflat la Stettin, în Pomerania, la Marea Baltică, pe atunci sub suzeranitate suedeză. Aici trăia, cu mijloace materiale modeste, însoțit de foarte puțini credincioși, dar făcând demersuri pe toate planurile pentru revenirea la tron.

În anul 1929, istoricul Ion Hudiță publica un număr de scrisori descoperite în arhiva Ministerului de Afaceri Străine de la Paris, Fondul Hamburg și Fondul Suedia, care arată limpede că Gheorghe Ștefan încerca să-și recâștige tronul, atât cu sprijinul suedezilor, cât și implorând ajutorul Regelui Soare, Ludovic al XIV-lea al Franței. Redăm, mai jos, corespondența dintre baronul Pierre Bidal, rezidentul Franței la Hamburg, marchizul Hugues de Lionne, secretar de stat cu Afacerile Externe la Curtea Franței, cavalerul de Terlon, diplomat francez, marchizul de Pomponne Simon Arnauld, ambasador al Franței în Suedia. Le redăm mai jos, în original, după transcrierea lui Ion Hudiță din 1929, și în traducere.

1.
„Hambourg le 24 Janvier 1665
Lettre de Bidal à Lyonne
 Monseigneur,

...Un Envoyé d'un Prince de Transylvanie me vient d'apporter ce pacquet. Il dit qu'il y a ordre de ce rendre auprez du Roy. Il n'a point d'argent. Vostre grandeur me commandera ce que je dois faire. Je vois cy souvent de ces Escroques, que maintenant je tiens les cordons de ma bourse plus serrez. Il a quatre valets. Il luy faut du moins trois cens escus pour son voyage.” (Hudiță, 1929: 97).

Hamburg, 24 ianuarie 1665
Scrisoarea lui Bidal către Lyonne

Domnul meu,

...Un trimis al unui principe al Transilvaniei tocmai mi-a adus acest pachet. Spune că are ordin să-l înainteze Regelui. Nu are niciun ban. Măria ta îmi va ordona ce trebuie să fac. Eu văd aici deseori astfel de escroci, așa încât, în momentul de față, îmi țin mai strânse băierile pungii. Are patru servitori. Are nevoie de cel puțin trei sute de coroane pentru călătoria sa (Tr. n., M.C.).

2.

„Paris le 6 Fevrier 1665
Lettre de Lyonne à Mr Bidal

Monsieur,

J'ay receu vostre lettre du 24 de l'autre mois sue la quelle je n'ay autre chose à vous respondre si n'est que le Roy veut que vous disiez à cet Envoyé du prince de Moldavie qui est à Hamburg, que Sa Majesté ne desire pas qu'il poursuivre son voyage pour venir icy. Je vous renvoy le passeport de Sa Majesté qu'il nous avoit remis afin que vous le luy rendiez à son serviteur.” (Hudiță, 1929: 97).

Paris, 6 februarie 1665
Scrisoarea lui Lyonne către Dl Bidal

Domnule,

Am primit scrisoarea Voastră din 24 a lunii trecute, la care nu am altceva să vă răspund decât că Regele vrea să-i spuneți acestui trimis al Principelui Moldovei care se află la Hamburg, că Majestatea Sa nu dorește să-și continue călătoria pentru a veni aici. Vă înapoiez pașaportul Majestății Sale, pe care ni l-a trimis, ca să-l puteți returna servitorului său (Tr. n., M.C.).

3.

„Hambourg le 20 Fevrier 1665
Lettre de Bidal à Lyonne

...J'ay receu la despesche de Vostre Grandeur du 6e, de ce mois. Je feray rendre à Bremen où est l'envoyé du Prince de Moldavie, son passeport, et luy feray cognoistre que son voyage seroit inutile à la Cour... (Hudiță, 1929: 97-98).

Hamburg, 20 februarie 1665

Scrisoarea lui Bidal către Lyonne

...Am primit depeșa Măriei Voastre din 6, luna aceasta. Voi face să ajungă la Bremen, unde se află trimisul Principelui Moldovei, pașaportul lui, și îi voi aduce la cunoștință că deplasarea lui la Curte ar fi inutilă... (Tr. n., M. C.).

4.

„Stokholm le 26 Septembre 1665

Lettre de Mr le chevalier de Terlon à Lyonne

...Le Prince de Moldavie qui a esté destitué de ses estas par le Turc pour estre venu avec Ragosky trouver le feu Roy de Suede dans la pologne estant arrivé depuis quelques jours en ceste cour, m'a envoyé complimenter en latin et me faire de grandes civilités sur la grandeur et haute reputation de Sa Majesté ; m'ayant fait dire qu'il ne manqueroit pas de me rendre visite au premier jour. J'ay pareillement envoyé luy faire civilité et re remercier de ses compliments” (Hudiță 1929: 97).

Stockholm, 26 septembrie 1665

Scrisoarea Dlui Cavaler de Terlon către Lyonne

....Principele Moldovei, care a fost destituit din domnie de către turc pentru că a venit cu Rákóczi să-l ajute în Polonia pe regretatul rege al Suediei, sosit acum câteva zile la această curte, mi-a trimis complimente în latină și îmi face mari demonstrații de politețe cu privire la măreția și înalta reputație a Majestății Sale; după care mi-a dat de știre că nu va întârzia să mă viziteze cât de curând. Asemenea, și eu i-am transmis politețuri și i-am mulțumit pentru complimente (Tr. n., M. C.).

5.

„Stokholm le 27 Novembre 1665

Lettre de Pomponne à Louis XIV

...L'absence de M-r grand chancelier qui est pour trois jours à la campagne, autant que le peu de temps qui reste depuis l'arrivéé de l'ordinaire jusques à son depart, m'ont empesché de rendre la lettre de Vostre Majesté sur le sujet du Prince de Moldavie, et de rien communiquer de l'estat auquel Vostre Majesté a porté le Duc de Lorraine et les autres interests pour la pacification du Rhin (Hudiță 1929: 97-98).

Stockholm, 27 noiembrie 1665

Scrisoarea lui Pomponne către Ludovic al XIV-lea

...Absența Marelui Cancelar, care se este plecat la țară pentru trei zile, dar și timpul scurt care a rămas de la sosirea Ordinariusului până la plecarea lui, m-au împiedicat să-i returnez

Majestății Voastre scrisoarea privitoare la Principele Moldovei și să-i comunic ceva despre înțelegerea la care Majestatea Voastră a ajuns cu Ducele de Lorena și despre alte interese pentru pacificarea Rinului (Tr. n., M. C.).

Iar cum pensia promisă de suedezi nu venea cu regularitate, vizita lui Nicolae Milescu s-a constituit într-un binevenit pretext de a trimite un om învățat la Curtea lui Carol Gustav al XI-lea, pentru a obține fonduri necesare traiului. Redăm, mai jos, scrisorile de acreditare a Spătarului, traduse de noi, după originalele latinești extrase din colecția Hurmuzaki:

„CCCXXXIV

17 octomvrie 1666

Petițiunea lui Gheorghiiță-Vodă Ștefan către Regina Svediei Hedviga Eleonora, cerând să-i dea ajutor și să asculte pe Nicolae Spătarul, pe care îl trimite la dânsa.

(Archiva regală din Stockholm)

Serenissima Regina Domina Domina Clementissima.

Quoniam pristinam adhuc consuetudinem innatamque liberalitatem regiam in amandis clientibus Sacra Regis Maiestas Vestra huc usque servavit quoniamque plurimos alios singulari clementia complexit, ad Sacram Regiam Maiestatem Vestram quoque supplex confugere decrevi humilime orans, ut fortunarum mearum miserescat, siquidem et ipsa sustentationis media mihi desunt. Cum neque salarium id quod Sacra Regia Maiestas Vestra clementer assignavit, neque promissum praedium ad vitae meae usuram impetraverim. Ideoque ad Sacram Regiam Vestram Maiestatem Generosum Dominum Baronem Nicolaum Spatarium cui propitias aures fidemque praestare dignetur. Ceterum Deum Ter. Opt. Max. oro ut Sacram Regiam Maiestatem Vestram quam diutissime conservet ac sospitet.

Dabantur Stetino 17 Octobris Anno 1666.

Sacrae Regiae Maiestatis Vestrae Humillimus Servus *Georgius Stephanus Princeps Moldaviae*

(Subscrierea)

A tergo: Serenissimae ac Potentissimae Dominae Dominae Hedvigae Eleonorae Dei gratia Svecorum Gotthorum Vandalorumque Reginae Magnae Principessae Finlandiae Ducissae Scaniae Esthoniae Livoniae Careliae Brehmae Verdae Stetini Pomeraniae Cassubiae et Vandaliae Principissae Rugiae Dominae Ingriae et Vismariae, nec non Comitissae Palatinae Rheni Bavariae, Juliaci Cliviae et Montium Ducissae Hereditariae Ducissae Schlesvig Holsatiae Stormariae et Dittmarschia Comitissae Oldenbuerg et Delmhorst, Dominae Dominae meae Clementissimae.” (Hurmuzaki, DIR, IX: 243).

Prealuminată Regină Doamnă Preamilostivă Stăpână,

Deoarece, pe lângă străvechiul obicei, Sacra Voastră Majestate Regală a păstrat și bunăvoința regească înăscută față de iubiții protejați și întrucât pe foarte mulți alții i-a îmbrățișat cu deosebită îndurare, am hotărât să mă refugiez la Sacra Voastră Majestate Regală și, rugător, să vă implor cu umilință să vă milostiviți de soarta mea, dat fiind că îmi lipsesc până și mijloacele de trai. Pentru că nu am obținut nici salariul pe care Sacra Voastră Majestate Regală mi l-a încredințat cu bunăvoință, nici promisa proprietate pentru folosul vieții mele. De aceea îl acreditez pe lângă Sacra Voastră Majestate Regală pe Nobilul Baron, Domnul Nicolae Spătarul, căruia i-am arătat încredere și atenție sporită. În rest, mă rog lui Dumnezeu celui Întreit Preabun și Preamărit să țină cât mai multă vreme pe Sacra Voastră Majestate Regală și Vă ocrotească.

Dat la Stettin, la 17 octombrie 1666

Al Sacrei Voastre Majestăți Regale

Preasupus Slujitor

Gheorghe Ștefan, Principele Moldovei

Pe verso: Serenisimei și Preaputernicei Doamne, Stăpânei Hedviga Eleonora, prin grația lui Dumnezeu Regina suedezilor, a goșilor și a vandalilor, Marii Principese a Finlandei, Ducesă de Scania, de Estonia, de Livonia, de Carelia, de Brehma, de Verda, de Stetin, de Pomerania, de Casubia și Principesei Vandaliei, Stăpânei Rugiei, a Ingriei și a Vismariei și Contesei Palatine de Rin și de Bavaria, Ducesei de Juliac, de Clivia și de Montium, Ducesei ereditare de Schleswig, de Holstein, de Stormia și Dittmarsch, Contesă de Oldenburg și Delmhorst, Preamilostivei Stăpânei mele Doamne (Tr. n., M.C.).

„CCCXXXV

17 Octomvrie 1666

Petițiunea lui Gheorghiuță-Vodă Ștefan către Regele Svediei, cerând ajutor și rugându-l să asculte pe Nicolae Spătarul, pe care-l trimite la dânsul.

(Archiva regală din Stockholm)

Potentissime ac Inuictissime Rex Domine Domine Clementissime.

Fretus innata Maiestatis Vestrae Sacratissimae Clementia ac Liberalitate Regia,

Qua quosque fideles suos bene meritos benigne prosequi consuevit ad Ejusdem Serenissimum Thronum iterum humillime confugiendum duxi, demisse supplicans, quatenus pristinum servitium meum, fideliter quondam Divo gloriosissimae memoriae Regi, Devenendo S.R. Maiestatis Vestrae Parenti, sub Sarmatico Sole Bellanti praestitum in bona semper memoria conservet, fortunarumque mearum clementer miserescat. Cum plane sustentationis media non habeam, pauca obtinens de ijs, quae alias S.R. Maiestas Vestra largiter assignavit mihi: Annum enim salarium haud quanquam exorare queo

deque promissis bonis, quae alias S.R. Maiestas Vestra mihi ad vitae usuram benignissime est pollicita, nihil usque adhuc sum sortitus. Ea propter Generosum Dominum Baronem Nicolaum Spatarium ad S.R. Maiestatem submisso expedivi per illum supplex orans ut post habitam dictis ipsius fidem S.R. Maiestas Vestra non solum de persolvendo salario, verum etiam de quieto aliquo loco, quo reliquum vitae meae curriculum aetate jam fere confectus in quiete conficiam, Clementissime prospicere dignetur. Quam Maiestatis Vestrae Gratiam, quoad vixero, pro meo posse, occasione exigente obnixè promereri studebo, Quoad super est, Divinum Numen animitus oro ut S.R. Maiestatem Vestram cum omni incremento rebusque secundis quam diutissime incolumen conservet ac sospitet.

Stetini 17 Octobris Anno 1666.

Sacrae Regiae Maiestatis Vestrae Humillimus Servus *Georgius Stephanus Princeps Moldaviae*

(Subscrierea) (Hurmuzaki, DIR, IX: 244).

Preaputernice și Invincibile Rege, Stăpâne Doamne Preamilostive,

Încrăzător în clemența înnăscută și în generozitatea regească a Preasacrei Voastre Majestăți,

Care i-a obișnuit și pe fideliu săi merituoși a-i copleși cu bunăvoință, am socotit a mă refugia din nou cu umilință la același Serenissim Tron și a mă pleca rugând a se milostivi cu bunăvoință de soarta mea, deoarece își aduce bine aminte vechiul meu serviciu prestat cu credință cândva Sfântului Rege de preaglorioasă memorie, Veneratul Părinte al Sacrei Voastre Majestăți Regale, luptând sub Soarele Sarmatic. Cum nu am mijloace de trai de niciun fel, obținând puține din cele pe care Sacra Voastră Majestate mi le-a încredințat din belșug: căci e un an de când nu pot obține un salariu, iar din bunurile promise, pe care Sacra Voastră Majestate mi le-a făgăduit cu foarte mare bunăvoință spre folosința vieții mele, nu am primit nimic până acum. De aceea l-am trimis la Sacra Majestate Regală pe Nobilul Domn, Baronul Nicolae Spătarul, rugându-vă preaplecător prin el ca, după rânduia încredere în spusele lui, Sacra Voastră Majestate să se învoiască a se arăta Preaîndurător nu numai în ce privește plata salariului, ci și pentru un loc lipsit de frământări, în care să mă retrag în liniște, pentru restul vieții mele deja aproape sfârșite. În semn de recunoștință pentru Majestatea Voastră, cât timp voi trăi, mă voi strădui ca, atât cât mă țin puterile, să mă dovedesc vrednic în orice situație. În rest, mă rog din toată inima Puterii Divine să țină pe Sacra Voastră Majestate Regească în toată mărirea și întru viață fericită cât mai multă vreme întreg și să Vă ocrotească.

Stettin, la 17 octombrie 1666

*Al Sacrei Voastre Majestăți Regale Preasupus Slujitor
Gheorghe Ștefan, Principele Moldovei (Tr. n., M.C.).*

Gheorghe Ștefan moare la 28 ianuarie 1668, dar s-a păstrat o scrisoare din același an, 1668, în care fostul domnitor îi cere Regelui Suediei să insiste pe lângă Regele Angliei și Regele Franței să intervină la Poartă pentru ridicarea lui în scaun (Hurmuzaki DIR, IX: 251, Doc. CCCXLIV). După moartea domnului său, nu cunoaștem date care să ateste continuarea demersurilor lui Nicolae Milescu pe lângă Regele Soare ori pe lângă regele Suediei. Știm că a revenit în Moldova, apoi la Constantinopol, de unde, întărit cu serioase scrisori de recomandare, avea să ia drumul Moscovei pentru totdeauna.

4. Legături în Suedia

În timpul celor câteva luni petrecute în capitala Suediei, Spătarul Nicolae Milescu a reușit să lege și câteva relații cu diverși învățați de la Curte. Astfel, el i-a dăruit savantului poet Georg Stiernhielm, directorul Colegiului Antichităților din Stockholm, o versiune moldovenească a rugăciunii *Tatăl nostru*, scrisă cu caractere latine, „*prima de acest gen pătrunsă în lumea occidentală*” (Vergatti, 1998: 112). Textul a fost publicat de Stiernhielm, sub titlul *Walachica [lingua]*, într-o serie de versiuni romanice ale rugăciunii *Tatăl nostru*, la sfârșitul prefetei *De linguarum origine* la lucrarea *D.N. Jesu Christi SS. Evangelia Ab Ulfila Gothorum in Moesia Episcopo Circa Annum a Nato Christo CCCLX. Ex Graeco Gothice translata, nunc cum Parallelis Versionibus, Sveo-Gothicâ, Norraenâ, seu Islandicâ et, vulgatâ Latinâ edita*, Holmiae, 1671 (Coșeriu, 1994: 45):

„Părintele nostru, cela ce ești în ceri, svințască-se numele tău, vie împărăția ta, facă-se voia ta, cum în cer așe și pre pământu. Pânea noastră cea sățioasă dă nouă astăzi. Și lasă nouă datoriile noastre, cum și noi le lăsăm datornicilor noștri. Și nu ne duce pre noi la ispitire, ce ne mântuiește pre noi de vicleanul. Amin” (Spătarul Milescu în Coșeriu, 1994: 52).

Pe lângă meritul întâietății în spațiul vest-european, cadoul spătarului este important prin aceea că el „*figurează la Stiernhielm ca exemplu de limbă romanică de sine stătătoare. Cele șapte «linguae novae» care au luat ființă din latină sunt, după Stiernhielm: Italica, Hispanica, Gallica, Rhaetica, Sardica, Sardica vulgaris și Walachica, adică italiana, spaniola, franceza, retoromana, catalana, sarda și româna*” (Coșeriu, 1994: 48)⁸³.

⁸³ Revenit la Constantinopol, în anul 1669, Spătarul donează o altă versiune, foarte asemănătoare cu cea suedeză, capelanului anglican Thomas Smith, care a depus, în anul 1683, textul autograf al lui Milescu, alături de alte manuscrise, la Biblioteca Bodleiană din Oxford. Aceasta este versiunea Milescu – Smith, care a circulat, alături de versiunea Milescu

O altă legătură foarte importantă a construit Milescu Spătarul cu marchizul Simon Arnauld de Pomponne, om de litere, filosof, cunoscut diplomat și viitor ministru al Regelui Soare, la momentul respectiv ambasador al Franței la Curtea lui Carol Gustav al XI-lea. El făcea parte din familia Arnauld, apărătoare înflăcărată a jansenismului, care i-a atacat constant și pe iezuiți și pe calvini, provocând un adevărat scandal (Vergatti, 1998: 109). Bunicul, tatăl și unchiul lui Simon Arnauld de Pomponne închegaseră la Port Royal o adevărată școală, centru al curentului jansenist, care „îl reprezenta pe om viciat de păcatul originar”, îl plasa sub semnul predestinării, iar din acest motiv „predica o morală rigoristă” (Malița, 1966: 152). Luând apărarea teologului olandez Jansenius, Antoine de Pomponne, unchiul ambasadorului, l-a atras în dispută și pe Pascal, dând naștere unei polemici care a luat amploarea unei afaceri de stat. Când se ivește discuția privitoare la *transsubstanțiere*, intervine și calvinul Jean Claude, arătând că, în ce privește această dogmă, calvinii utilizau aceleași principii ca și ortodocșii invocând controversata lucrare a patriarhului caterisit Chiril Lucaris (Vergatti, 1998: 109). Derutați, janseniștii de la Port Royal îi cer Ministrului de Externe Hugues de Lionne să ceară lămuriri la Patriarhia Moscovei, lucru care s-a întâmplat, dar nu a primit niciodată vreun răspuns.

Sosirea unui învățat trecut prin Marea Școală a Patriarhiei de la Constantinopol nu putea fi, în acest context, decât motiv de interes, dacă nu și de bucurie, pentru Simon Arnauld de Pomponne, pe care Milescu îl găsește la Stockholm și care îi anunță sosirea printr-o scrisoare către Ludovic al XIV-lea:

„Stokholm le 19 Février 1667

Lettre de Pomponne à Louis XIV

...L'Envoyé du Prince de Moldavie à qui la Suède donne retraite en Pomeranie depuis que son alliance avec le feu Roy de Suede luy a cousté ses Estats, me vint dire hier de la part de son Maistre que comme il ne doutoit point que Vostre Majesté ne fust le plus ferme appuy de la Chrestienté dans le peril dont la Pologne est menacée par le Turc, il a supplioit de recevoir ses services et qu'il étoit capable d'en rendre de considerables non seulement en Moldavie, où il a encore beaucoup de creatures et de Parentz, mais mesme en Pologne, où une grande quantité de ses sujets qui avolent suivy sa fortune, se

– Stiernhielm, în diverse crestomații de limbi romanice, în Europa Occidentală a secolelor XVII-XVIII (Traian S. Diaconescu, în anexă la Spătarul Milescu 1997: 156): *Părintele nostru, ceta ce ești în ceriuri, svințască-să numele tău, vie împărăția ta, facă-se voia ta, cum în ceriu așe și pre pământ. Pâinea noastră cea sățioasă dă-ne nouă astăzi. Și iartă nouă datoriile noastre, după cum și noi lăsăm datornicilor noștri. Și nu ne aduce pre noi la ispitire, ce ne mântuește de vicleanul. Amin.* (Coșeriu 1994: 52).

sont arreztez, et où ils se reuinoient incontinent à luy contre le commun Enemy (Hudiță 1929: 97-98).

Stockholm, 19 februarie 1667

Scrisoarea lui Pomponne către Ludovic al XIV-lea

...Trimisul Principei Moldovei, căruia Suedia i-a oferit o pensiuie în Pomerania, de când alianța sa cu regretatul Rege al Suediei l-a costat tronul, a venit ieri să-mi spună în numele stăpânului său că, întrucât nu avea nicio îndoială că Majestatea Voastră nu a fost cel mai ferm susținător al creștinătății în primejdia cu care Polonia este amenințată de turc, a implorat să-i fie primite serviciile, arătând că ar fi capabil să facă lucruri considerabile nu numai în Moldova, unde mai are multe persoane devotate și rude, dar chiar și în Polonia, unde s-a oprit un mare număr de supuși ai săi, care aveau să urmeze aceeași soartă cu a lui, și unde se vor uni imediat cu el împotriva dușmanului comun. (Tr. n., M.C.).

La Marea Școală a Patriarhiei, Milescu deprinsese solide cunoștințe teologice, lingvistice și istorice. Mai mult, în popasul său constantinopolitan în care îndeplinea funcția de capuchehaie a lui Grigore Ghica (1661-1664), el tradusese integral *Vechiul Testament*⁸⁴ în limba română, folosind, pe lângă alte izvoare, o ediție greacă protestantă, publicată la Frankfurt, în 1597 (Câdea, 1979: 117). Interesul Spătarului pentru traducerea acestui text este diferit de cel al traducătorilor lui din țările protestante, unde „*traducerea Bibliei în limbile vii era justificată prin necesitatea răspândirii noii confesiuni în rândurile poporului*” (114). În țările românești, serveau în ritual numai *Parimiile, Psalmii și Cele nouă cânturi*, traduse și publicate deja în limba română. Prin urmare, nu din rațiuni confesionale, catehetice ori rituale se îndreaptă Spătarul spre textul Vechiului Testament, ci din considerente de ordin cultural, explicabile prin interesul traducătorului pentru disputele confesionale ale protestanților dublat de pasiunea lui filologică clasicizantă (115). O dovadă în plus este faptul că el păstrează în versiunea lui românească un text apocrif, respins de Biserica ortodoxă, anume tratatul

⁸⁴ Traducerea a fost publicată recent în România. Este vorba de lucrarea: Eugen Munteanu (coord.), Ana-Maria Gînsac; Ana-Maria Minuț; Lucia-Gabriela Munteanu; Mădălina Ungureanu, *Vechiul Testament - Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române)*. Ediție de text, prefață, notă asupra ediției, introducere, bibliografie, indice de cuvinte și forme, indice de nume proprii, rezumate în limbile engleză, franceză, germane și rusă, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016, CCCLXXXVIII + 1298 p. Dată fiind importanța ei covârșitoare, ea merită discutată separat și cu atenția cuvenită, întrucât versiunea Milescu a stat la baza *Bibliei de la București*, 1688, *Biblia lui Șerban*, care, vreme de două secole, a stat la baza tuturor edițiilor românești ale *Bibliei* (Câdea 1979: 128).

Despre rațiunea dominantă, atribuit, pe atunci, lui Flavius Iosephus, un cărturar din Alexandria, care a trăit în secolul I p. Chr.

Prin urmare, la sosirea lui în Suedia, Nicolae Milescu Spătaru nu era deloc străin de mișcările vieții religioase a vremii, iar întâlnirea cu el trebuie să-l fi impresionat pe Simon Arnauld de Pomponne, care îi scrie cu entuziasm unchiului său:

„Stokholm le 26 Février 1667

Lettre de Pomponne à M-r d'Andilly

L'eclaircissement que vous suhaitez que je tire l'opinion des Grecs et des Moscovites sur les questions que vous m'avez envoyées, ne pouvoit venir dans un temps où je fusse plus proche de vous en donner de fort authentiques. Il y a plus de sept mois que M. de Lyonne m'envoya un papier que M. l'abbé de Moissy lui avoit donné, dans lequel il exposait les sentiments de l'église catholique, des luthériens, et des calvinistes touchant l'Eucharistie, et me prioit, s'il étoit possible, de savoir au vrai, par les évêques de Moscovie eux-mêmes, à la quelle de ces trois confessions ils s'attachoient. J'eus recours à M. le grand chancelier de Suède, pour me faire lier un commerce qui n'est pas fort ouvert avec Moscou, et il me promit d'envoyer au ministre que le roi de Suède tint auprès du czar, les questions qui excitaient ma curiosité, et de m'en faire avoir une réponse. Je les lui donnai traduites en latine, et depuis tout ce temps, comme la paix que Suède a faite avec le Moscovite avoit apparemment occupé son ministre, je n'en avois point obi parler. Enfin M. le grand Chancelier m'envoya, il y a quelques jours, un extrait de ses lettres, par lesquelles il lui rendoit compte de cette affaire. Il lui mande qu'il avoit vu le Métropolitain de Moscou, lui avoit montré les propositions, et ce dernier lui avoit promis de lui donner son sentiment par écrit ; que quelque temps après, le même archevêque s'étoit présenté au Czar, ce papier à la main, lui avoit proposé ce en quoi il consistoit, et lui avoit demandé la permission d'y répondre ; que le Czar l'ayant accordée, il avoit déjà commencé à le faire. L'envoyé de Suède mande qu'il lui avoit fait voir cinq feuilles qu'il en avoit écrites. Néanmoins, avant de lui donner sa réponse, il lui a témoigné qu'il vouloit attendre les patriarches de Constantinople et d'Alexandrie qui devoient arriver de jour en jour afin de donner conjointement leur opinion, et de la certifier de leurs seings et de leurs sceaux.

Voilà où nous en sommes, nous attendons de jour en jour cet acte, qui seroit une espèce de déclaration d'un concile de l'église grecque. Mais en attendant un témoignage si authentique, je ne laisse pas de vous en envoyer un autre, qui ne me fait pas voir avec moins de certitude, quoique avec moins de poids, quelle este l'opinion de cette église sur le mémoire que vous m'avez envoyé.

Le traité que le feu roi de Suède fit avec Ragotzki, prince de Transilvanie et avec le prince de Moldavie, coûta les états à l'un et à l'autre, par la persuasion que le grand Seigneur conçut qu'il y avoit quelque jonction résolue contre lui.

Il déposa le prince de Moldavie, qui ayant perdu ses biens et ses états, eut recours à la Suède, pour laquelle, il en avoit été chassé, et il en obtint quelques terres en Poméranie, où il a toujours demeuré depuis.

Ce Prince a envoyé ici depuis peu de mois, pour ses intérêts, un gentilhomme, nommé le baron Spatari qui avoit été longtemps secrétaire d'Etat lorsqu'il régnoit, et qui a depuis commandé des troupes sous les deux maîtres que le Turc a tout de suite donnés à cette province. Le prince a profité d'une visite qu'il lui étoit allé rendre, en se trouvant en Allemagne, pour lui faire entreprendre ce voyage, et il le chargea d'une lettre qu'il me rendit. Je fus surpris de trouver un homme si voisin de la Tartarie, autant instruit aux langues, et avec une connoissance aussi générale de toutes choses. Il parle bine latin, mais il prétend que, comme sa principale étude a été le grec, il y est beaucoup plus savant; vous en jugerez. Il sait assez bien l'histoire et particulièrement celle de l'église; et comme il a fort étudié les questions qui sont entre notre religion et la grecque, et même entre les luthériens et les calvinistes, je l'ai cru aussi capable qu'un homme du monde de bien savoir l'opinion des grecs. Il a été longtemps ministre de ces princes à la Porte et c'est par là qu'il m'a expliqué que ce que mande de Moscou le résident de Suède, que les patriarches y doivent venir, ne peut être exact, par ce qu'ils ne sortent pas ainsi de leurs sièges. Ce sont seulement leurs légats qu'ils envoient pour apaiser le trouble que la déposition du patriarche de Moscou avoit causé.

Comme il est constant que la Moldavie et la Moscovie sont de communion grecque, je ne puis douter que ce que j'attends de Moscou ne soit conforme à ce que j'ai appris de lui, et, j'ai été bien aise de vous envoyer la réponse que je l'ai prié d'écrire sur la question que vous voulez éclaircir. Il y travaille, et j'espère l'avoir avant de fermer mon paquet. Il convient généralement avec nous sur toutes ces choses, et n'en diffère que sur la procession de Saint-Esprit; aussi, vient-il toutes les fêtes à la messe chez moi, et à l'exception du credo, où il oublie le filioque, il n'y a pas un meilleur catholique." (Hudiță, 1929: 99-102)

Stockholm, 26 februarie 1667

Scrisoarea lui Pomponne către Dl d'Andilly

Deslușirea pe care ați dori să o extrag din părerea grecilor și a moscoviților asupra întrebărilor pe care mi le-ați trimis nu putea veni într-un moment în care eram mai aproape de a vă oferi unele răspunsuri foarte autentice. Au trecut mai bine de șapte luni de când Domnul de Lyonne mi-a trimis o lucrare pe care i-o dăduse abatele de Moissy, în care expunea opiniile Bisericii Catolice, ale luteranilor și

ale calvinilor cu privire la Euharistie, și îmi cerea, dacă era cu puțință, să aflăm cu adevărat, chiar de la episcopii Moscovei, de care dintre aceste trei confesiuni s-au atașat ei. Am apelat la Marele Cancelar al Suediei, pentru a-mi înlesni un schimb de scrisori, care nu este foarte deschis, cu Moscova, iar el a promis că îi va trimite ministrului pe care Regele Suediei îl ținea pe lângă Țar întrebările care mi-au stârnit curiozitatea și că-mi va transmite un răspuns la acestea. I le-am dat traduse în latină și în tot acest timp, întrucât pacea pe care Suedia o făcuse cu moscovitul părea că îl ține de tot ocupat pe ministrul său, n-am mai auzit nimic de ele. În cele din urmă, Marele Cancelar mi-a trimis, acum câteva zile, un extras din scrisorile sale, în care îi relatează despre această afacere. Îi aduce la cunoștință că l-a văzut pe Mitropolitul Moscovei, i-a arătat propunerile, iar acesta din urmă promisesese că-i va da părerea lui în scris; că la ceva timp după aceea, același arhiepiscop s-a prezentat țarului, cu această hârtie la mână, i-a explicat în ce consta ea și i-a cerut permisiunea de a-i răspunde; că țarul i-o acordase, iar el deja începuse să o facă. Solul Suediei informează că i-a arătat cinci coli pe care le scrisese. Cu toate acestea, înainte de a-i da răspunsul, i-a mărturisit că voia să-i aștepte pe patriarhii Constantinopolului și Alexandriei, care urmau să sosească dintr-o zi în alta, pentru a-i da o părere comună, certificată cu însemnele și cu sigiliile lor.

Iată unde ne aflăm, așteptăm de pe-o zi pe alta acest act, care ar fi un fel de declarație din partea unui sinod al bisericii grecești. Dar în așteptarea unei mărturii atât de autentice, nu voi osteni în a vă trimite o alta, care nu mă face să văd cu mai puțină certitudine, deși cu mai puțină greutate, care este părerea acestei biserici asupra memoriului pe care mi l-ați trimis.

Tratatul pe care l-a făcut răposatul Rege al Suediei cu Rákóczi, Principele Transilvaniei, și cu Principele Moldovei, i-a costat tronul și pe unul și pe celălalt, prin convingerea că marele Senior și-a închipuit că s-a realizat o alianță împotriva lui. L-a detronat pe Principele Moldovei, care, pierzându-și proprietățile și domnia, a apelat la Suedia, din cauza căreia fusese alungat, și a obținut de la ea niște pământuri în Pomerania, unde a și rămas de atunci.

Acest Principe a trimis aici în urmă cu câteva luni, pentru interesele sale, un gentilom, anume Baronul Spătaru, care fusese multă vreme secretar de stat pe timpul domniei sale și care mai apoi a comandat trupe sub cei doi domni pe care turcul i-a dat ulterior acestei provincii. Principele a profitat de o vizită pe care, aflându-se în Germania, i-a făcut-o, pentru a-l face să întreprindă această călătorie și i-a încredințat o scrisoare pe care mi-a înmănat-o. Am fost surprins să descopăr un bărbat, deși atât de apropiat de Tartaria, atât de bine instruit în limbi străine și cu o cunoaștere atât de generală a tuturor lucrurilor. Vorbește bine latină, dar susține că,

deoarece studiul său principal a fost greaca, în aceasta este mult mai învățat; vei judeca dumneata. El cunoaște destul de bine istoria și mai ales pe cea a bisericii; și pentru că a studiat cu atenție chestiunile care sunt între religia noastră și cea greacă și chiar între luterani și calvini, l-am crezut și capabil, ca un om de lume, să cunoască bine părerea grecilor. A fost multă vreme ministru al acestor principii la Poartă și de aceea mi-a explicat că ceea ce spune rezidentul Suediei la Moscova, cum că patriarhii trebuie să vină acolo, nu poate fi exact, pentru că ei nu ies în felul acesta din zonele lor. Ei trimit doar delegați ai lor pentru a potoli necazurile pe care le-a provocat destituirea Patriarhului Moscovei.

Și cum este cert că Moldova și Moscova sunt de comuniune greacă, nu mă pot îndoi că ceea ce aștept de la Moscova este în conformitate cu ceea ce am aflat de la el și sunt foarte încântat să vă trimit **răspunsul, pe care l-am rugat să-l scrie** (sl. n., M.C.), la întrebarea pe care doriți să o clarificați. **Lucrează la el și sper să-l am înainte să închid pachetul** (sl. n., M.C.). El este, în general, de acord cu noi în toate aceste lucruri și se deosebește doar în privința purcederii Spiritului Sfânt; de asemenea, el vine la liturghie în fiecare zi de sărbătoare la mine acasă și, cu excepția Crezului, unde uită de filioque, nu există un catolic mai bun. (Tr. n., M.C.).

Răspunsul la care se referă mai sus Simon Arnauld de Pomponne, redactat în limba greacă și în limba latină, la Stockholm, în anul 1667, în casa ambasadorului Franței (Diaconescu 1997: 27), va fi trimis janseniștilor de la Port Royal. Versiunea lui latinească va fi publicată în volumul semnat de Antoine Arnauld și Pierre Nicole, *La perpetuité de la foy de L'Eglise Catholique touchant l'Eucharistie deffendue contre le livre du Sieur Claude Ministre de Charenton*, Paris, 1669, pp. 50-54, devenind astfel prima operă originală cu autor român tipărită în Occident.

5. *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens*

Servindu-se de modelul manualului de morală creștină practică a lui Erasmus din Rotterdam, *Enchiridion militis christiani* (Olteanu, 1982: 36), Spătarul Milescu își intitulează răspunsul către Pomponne *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, scilicet Graecae, de Transubstantiatione Corporis Domini aliisque controversii* (*Manual sau Steaua Orientală strălucind Occidentului, adică Sensul Bisericii Orientale sau Grecești despre Transsubstanțierea Trupului Domnului și alte controverse*) și îl semnează Nicolao Spadario Moldavolacone, *Barone ac olim Generali Wallachiae, Conscriptum Holmiae, anno 1667, mense Febr.* (de Nicolae Spătarul moldavo-lacon, Boier și fost General al Valahiei, scris la Stockholm, în anul 1667, luna februarie). Privit uneori cu o ușoară rezervă, dar nu fără interes, *manualul* Spătarului, singura sa lucrare

tipărită în timpul vieții lui, este fie considerat „*un foarte curios expozeu, nițel naiv și plin de vioiciune și de imagini*” (Panaitescu, 1987: 21), fie apreciat „*datorită limbajului viu, colorat, elegant*” (Vergatti, 1998: 111).

Problema teologică discutată de Milescu în *Enchiridion*-ul său era, cu siguranță, de mare interes la vremea respectivă, când ecourile Războiului de 30 de ani încă nu se stinseseră, iar problema Reformei încă era fierbinte. Azi, când lucrurile sunt deja lămurite, vom discuta calitățile retorice ale acestui text, lăsând pe seama teologilor discuțiile de strictă specialitate. Traian S. Diaconescu identifică în paginile lui urme ale modelului clasic și ale retoricii medievale, apreciindu-i, în același timp, stilul și eleganța:

„N. Spătarul a utilizat, în *Stella Orientalis*, o latină umanistă, elegantă și armonioasă, apropiată de modelul clasic, dar cu înrăuriri grecești la nivel lexical și, mai ales, la nivel mental. Arta și stilul poartă pecetea retoricii medievale. Nicolae Spătarul Milescu a cultivat *inventio*, *dispositio* și *elocutio*, apăsând însă pe acesta din urmă. Întâlnim la el părțile clasice ale unui discurs retoric: *exordium* cu *captatio benevolentiae*, *confirmatio* și *reprehensio* precum și *conclusio* cu *peroratio*. Fraza sa e limpede și înflorită cu imagini expresive, susținând idei cu rezonanță certă la un receptor catolic și protestant. Prin arta sa e un precursor al oratoriei bisericești românești în gen demonstrativ”. (Diaconescu, 1997: 19-10).

Același Traian S. Diaconescu remarcă „*structura retorică riguroasă*” a *Exordiului*, pe care îl segmentează după cum urmează:

„...salutare lectorilor, chipul spiritualității contemporane, poziția Bisericii Ortodoxe în polemica dintre catolici și protestanți, motivarea scrierii acestei lucrări, virtuțile sale ca teolog, felul receptării și urarea finală”. (Diaconescu, 1997: 60, nota 17).

Cu siguranță, așa este. Ce ar fi de adăugat aici, este portretul lui Simon Arnauld de Pomponne, realizat de Spătar în mod elogios, cu accente de panegiric. După ce a arătat că mai mulți învățați au fost interesați de poziția Bisericii Ortodoxe în problema Euharistiei, Milescu îl laudă pe Pomponne, singularizându-l între cei interesați la modul general și laudându-i inițiativa:

„Vix enim nunc vir in paucis sapientissimus, natione Gallus, nomine Pomponne, Christianissimi Regis summa cum potestate Orator, quem singularae virtutum doles ita ornarunt, ut solus omnes jure suo possidere agnoscat, solus, inquam, vir iste sapientia singularis non aberravit a scopo, dum otiosum me inter privatos parietes ab aquilonari frigore conclusum invitavit, me non solum religione, sed etiam natione ac

idiomate Graecum, ut paucis expromerem quid Ecclesia Orientalis sentiat de corpore Domini...” (*Enchiridion*, 1997: 34-36).

„Căci abia acum, un bărbat foarte înțelept, ca puțini alții, de națiune gal, cu nume Pomponne, ambasador cu puteri depline al Regelui preacreștin, pe care l-au împodobit darurile singulare ale virtuților, încât singur este recunoscut că le posedă pe toate de drept, singurul bărbat de o singulară învățătură, nu s-a depărtat de îndreptare când m-a invitat pe mine între pereții casei sale, ocrotit de frigul nordic, pe mine grec nu numai prin religie, dar chiar prin neam și limbă, ca să exprim pe scurt ce crede Biserica Orientală despre trupul Domnului...” (*Manual* 1997: 35-37. Trad. Traian S. Diaconescu).

Neîncadrat în corpusul lucrării, *Exordiul* ar fi putut fi adăugat ulterior *Manualului*, redactat, după cum se pare, drept scrisoare de răspuns către Pomponne, gândit, eventual, pentru a fi citit, nu pentru a fi publicat. Așa ar putea fi explicate unele aproximări ori citări din memorie, remarcate de specialiști. Decizia de a fi publicat pare să vină după ce Spătarul părăsește Franța, deci nu mai putea fi contactat pentru eventuale retușuri. Oricum, în compensație, Pomponne îl recomandă călduros ministrului Lionne, înlesnindu-i intrarea la Curtea Regelui Soare:

„Stokholm le 7 April 1667

Lettre de Pomponne à Lyonne

Ayant sceu par Monsieur le Baron Spatarus qui part de cette ville où il a passé un hiver pour les interests de Monsieur le Prince de Moldavie, que ce Prince avoit dessein de le despescher bientost en France pour obtenir quelques marques de la protection du Roy, je n'ay pu luy refuser non seulement de vous parier en faveur des affaires dont il aura à vous entretenir, mais de luy en particulier. Il a Monsieur du merite et du scavoir et a laissé beaucoup d'estime de luy en cette Cour. Surtout j'ay tiré beaucoup de lumieres pour les sentiments de l'Eglise grecque touchant l'Eucharistie pour les quels vous aviez tesmoigné quelque curiosité et dont il a une extreme cognoissance. Je l'ay assuré de l'acces facile qu'il trouveroit aupres de vous, autant par le consideration que vous avez pour les Estrangers que par le cas que vous faites des personnes de merite.” (Hudiță 1929 : 99-102).

Stockholm, 7 aprilie 1667

Scrisoarea lui Pomponne către Lyonne

Aflând de la baronul Spătaru, care părăsește acest oraș, unde a petrecut o iarnă în interesul Principelui Moldovei, că acest principe intenționează să-l trimită în curând în Franța, pentru a obține niște scrisori de protecție din partea Regelui, nu l-am putut refuza, nu doar în privința implicării Voastre în favoarea afacerii pe care va trebui să

discute cu Voi, dar, mai ales, în ce-l privește pe el, în particular. Are merite și cunoștințe și a câștigat o mare stimă la această Curte. Mai mult decât atât, el a adus multă lumină în ce privește opinia Bisericii grecești despre Euharistie, pentru care ați manifestat o oarecare curiozitate și pe care o cunoaște foarte bine. L-am asigurat de accesul ușor pe care îl va găsi la Voi, dată fiind considerația pe care o aveți față de străini, dar și atenția pe care o acordați persoanelor de merit. (Tr. n., M.C.).

Manualul debutează cu trasarea cadrului general al dezbaterii: problema ereziilor, arătând din capul locului poziția comună a *Bisericilor surori*, Orientală și Occidentală, vizavi de acestea:

„...ut vix reliquiae [...] harum haereseon supersint, quas omnes communis mater Ecclesia Orientalis et Occidentalis sociis viribus impugnarunt, atque unos sensu ac pari concordia callidos hos lupos a doctrina sua alienos, procul ab ovili suo abegerunt, quo sorores hae mutuo Christi amore conjunctae facilius cognoscerentur.” (Enchiridion, 1997: 38).

„...încât abia mai supraviețuiesc resturi ale acestor erezii [...]; pe acestea, mama noastră comună, Biserica Orientală și cea Occidentală, cu puteri unite, le-a combătut și într-un gând și într-o egală concordie au alungat pe acești lupi vicleni străini de doctrina lor, departe de staul, ca aceste Biserici surori, unite prin dragoste reciprocă de Christos, să fie cunoscute mai ușor” (Manual 1997: 38. Trad. Traian S. Diaconescu).

După ce argumentează practica Bisericii Ortodoxe cu destituirea și proscriserea lui Chiril Lucaris, patriarhul Constantinopolului, se declară în consens cu jansenistii privitor la *facultatea vieții libere*. Urmează o scurtă definiție a *ereziilor*, după care își exprimă dezacordul cu privire la doctrina protestantă, lucru de mirare, dacă ținem cont că, la momentul redactării acestui text, el se afla la Curtea Regelui Suediei, care era luteran. Considerând blasfemie *afirmația că toți creștinii greci nu ar percepe în chip substanțial trupul și sângele Domnului* (Manual 1998: 45), o contrazice, punctual, prin patru argumente, încheind retoric cu măsurile luate în Biserica Ortodoxă drept răspuns la orice fel de abatere:

„Illos vero qui superioribus derogant, dubitantque de omnibus usque ad ultimum apicem, Orientalis Ecclesia tanquam alienos ab Ecclesia Christi ac filios tenebrarum, novosque haereticos, habet damnat et anathematizat. Nam si mysterium sit et nominetur, quid sophisticum illud scrutari atque inutilibus quaestionibus implicare attinet?” (Enchiridion 1997: 46).

„Însă pe cei care se abat de la cele de mai sus și se îndoiesc de toate până la ultimul punct, Biserica Orientală îi judecă, îi condamnă și îi anatemezază ca pe niște străini de Biserica lui Christos, fii ai întunericului și noi eretici. Căci dacă este și se numește taină, de ce trebuie să fie cercetată sofistic și complicată cu întrebări inutile?” (Manual 1997: 47. Trad. Traian S. Diaconescu).

Această încheiere privitoare la excomunicare, cu accente melodice nuanțate și reformulate, revine, ca un laitmotiv, de trei ori, la finalul a trei paragrafe care dezbat trei probleme importante: respectul față de Sfintele Taine, față de Post și față de cinul monahal:

„Hinc omnes qui haec septem sacramenta non agnoscunt, Ecclesia Orientalis tanquam haeticos censet et anathematizat.” (Enchiridion 1997: 48).

„De aceea, pe toți care nu recunosc aceste șapte taine, Biserica Orientală îi consideră ca eretici și-i anatemezază.” (Manual 1997: 49. Trad. Traian S. Diaconescu).

„Omnes qui jejunium aversantur, quod Ecclesia Orientalis colit, et qui statuunt ex Apostoli decreto non jejunandum, omnino Ecclesia Orientalis anathematizat.” (Enchiridion 1997: 51).

„Acei care tăgăduiesc postul pe care Biserica Orientală îl cultivă și care susțin că, din porunca Apostolului, nu trebuie să postim, pe toți Biserica Orientală îi anatemezază.” (Manual 1997: 52. Trad. Traian S. Diaconescu).

„Illos vero qui haec negant, Ecclesia damnat et excommunicat.” (Enchiridion 1997: 53).

„Pe cei care tăgăduiesc acestea, Biserica îi condamnă și îi excomunică.” (Manual 1997: 54. Trad. Traian S. Diaconescu).

Un indiciu cum că *Manualul* are un singur destinatar găsim în partea lui finală, unde Spătarul, intuind că ar putea fi suspectat de atitudine părtinitoare, se adresează la singular (lui Pomponne, credem noi), explicându-și atitudinea, mărturisind că el a vorbit în nume propriu, nu în calitate de oficial al Bisericii Ortodoxe și îndemnând persoanele neîncredințate să se adreseze unui for superior, la Constantinopol:

„Forte dices calamum in Occidentalem Ecclesiam defendendam callide expeditorem. Sed nullus his conjecturis locus esse potest. Nam

articulos jam dictos ita tenet Ecclesia Orientalis, ut nomini de his dubium esse queat. Habemus alias cum Occidentali Ecclesia simultales, puta de processione Spiritus Sancti, aliisque quae non sunt hujus loci. In dictis vero sic veritati studium ut Graecorum nullus, nisi solidissimus quisque, nos inscitiae aut erroris insimulare valeat. [...] Hinc qui fidem huic Enchiridio tribuit minorem, ipsam Orientalis Ecclesiae matrem Constantinopolim consulat, suaque dubia eidem proponat fusius, ac fusiorem suarum opinionem confutationem.” (*Enchiridion* 1997: 54-56).

„Poate vei spune că pana mea este, abil, înclinată la apărarea Bisericii Occidentale. Dar nu poate să fie niciun motiv pentru aceste conjecturi. Căci Biserica Orientală ține articolele deja spuse astfel încât nimeni nu poate să aibă îndoială despre ele. Avem noi alte diferențe cu Biserica din Apus, ca despre purcederea Sfântului Duh și altele care nu-și au locul aici. În cele spuse, noi ne-am străduit pentru adevăr, încât niciun grec, afară de cel mai incult, nu poate să ne învinuiască de neștiință sau de eroare. [...] De aceea, cel care dă crezare mai mică acestui Manual, acela să consulte Constantinopolul, mama Bisericii Orientale, să propună pe larg îndoielile sale și să accepte combaterea mai amplă a opiniilor sale.” (*Manual* 1997: 55-57. Trad. Traian S. Diaconescu).

Concluzia *Manualului* se constituie într-un îndemn la concordie, *indignarea* din final este redată în termeni moderați, iar *pateticul* este scurt, pașnic, fără stăruințe obositoare, după regulile retoricii.

6. În loc de încheiere

De bună seamă, Nicolae Milescu Spătarul ar fi putut să nu intervină în această dispută, o dată că se afla la Curtea unui rege protestant, apoi, pentru că el însuși tradusese *Vechiul Testament* folosind o ediție publicată de protestanți. Probabil că a considerat această scrisoare drept un răspuns către un prieten foarte învățat, a cărui atenție voia să o câștige, în speranța că va găsi un rost pentru sine alături de janseniști. Trebuie spus că el se considera ortodox de bună credință, luând partea Răsăritului și în această chestiune. Mai târziu, la Moscova, el va păstra o vreme linia pro-orientală, pentru a se declara de partea Apusului spre finalul vieții, luând partea lui Petru cel Mare în reformele acestuia de occidentalizare a țării sale.

S-ar mai cuveni adăugat aici interesul Spătarului pentru nou, pentru tot ceea ce el considera fie la modă, fie neexplorat. Pe lângă faptul că avea să devină primul european cult care a străbătut Siberia pentru a ajunge în China, Spătarul a mai înfăptuit câteva acțiuni de pionierat de-a lungul vieții sale. A fost, cum spuneam, primul român care a publicat o lucrare în Franța, acest *Manual*. A lăsat primele versiuni tipărite ale rugăciunii *Tatăl nostru*, în limba

română, cu litere latine. A fost primul traducător al *Vechiului Testament* în limba română și a pus în circulație, prin această traducere, prima scriere filosofică în limba română, tratatul *Rațiunea dominantă*, preluat dintr-o *Biblie* în versiune greacă protestantă. Unii spun că ar fi și primul traducător în limba română al *Istoriilor* lui Herodot. A scris, înaintea Principelui Dimitrie Cantemir, un panegiric pentru un Țar, apoi despre succesiunea monarhiilor, despre iminenta cădere a Imperiului Otoman, o carte despre hieroglife. A tradus o inscripție. În descrierea călătoriei sale spre China, descriind neamul ostiacilor, a dat prima scriere cu caracter etnologic în limba rusă. La revenirea din China, a pus la dispoziția Țarilor trei cărți și o hartă (Siberia-China), care descriau rezultatele expediției sale. A trimis în Moldova o tipografie complet utilată, la cererea vechiului său prieten, Dosoftei, Mitropolitul Moldovei. A fost profesor pentru fiii mai multor oficiali ruși, printre care însuși Petru cel Mare, viitorul Țar.

Într-un cuvânt, a fost primul român care a putut compara lumea diplomatică în ansamblu, de la otomani la români, apoi la suedezi și francezi, pentru a ajunge, în cele din urmă la ruși, iar de acolo, până la chinezi. Nu a fost un aventurier. A fost un spirit curios, un umanist în adevăratul sens al cuvântului, care nu bănuia, la momentul său suedez că soarta îl va purta pe drumul fără întoarcere al Rusiei, pe care avea să pornească în curând și Principele Dimitrie Cantemir.

Referințe:

- Cândea, V. (1979). *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc/ Dominant Rationality. Contributions to the history of Romanian humanism*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Coseriu, E. (1994). *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa occidentală/ The Romanian language faced with the Occident. From Genebrardus to Hervás. Contributions to the history of knowledge of the Romanian language in Europe*. În românește de Andrei A. Avram. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Hudiță, I. (1929). *Contribuțiuni la istoria spătarului Nicolae Mălescu și a lui Gheorghe Ștefan/ Contributions to the history of General Nicolae Mălescu and Gheorghe Ștefan*. În *Arhiva*, XXXV, nr. 2 (pp. 87-103). Iași.
- Hurmuzaki, E. de (1897). *Documente privitoare la Istoria Românilor/ Documents regarding the History of Romanians*. Publicate sub Auspiciile Ministeriului Cultelor și Instrucțiunii publice și ale Academiei Române, volumul IX, partea I, 1650-1747. București.
- Malița, M. (1966). *Nicolae Mălescu*. În vol. Virgil Căndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița, *Pagini din trecutul diplomației românești/ Pages of the Romanian diplomacy's past*. București: Editura Politică.

- Moşoiu, T. (1936). *Neculai Milescu Spătarul, călător în China/ Neculai Milescu Spătarul, traveller in China*. Oradea: Editura Revistei Familia.
- Neculce, I. (1942). *Cronica lui Ion Neculce/ The chronicle of Ion Neculce*. Îngrijită de Al. Procopovici, cu o prefață, o introducere, un apendice și două hărți. Vol. I. Craiova: Editura Scrisul Românesc.
- Olteanu, P. (1982). *Studiu monografic/ Monographic Study* la Nicolae Milescu, *Aritmologia, atica și originalele lor latine/ Arithmology, ethics and their Latin originals*. Ediție critică, studiu monografic, traducere, note și indici de Pande Olteanu. București: Editura Minerva.
- Panaiteescu, P.P. (1987). *Nicolae Milescu Spătarul (1636-1708)/ The General Nicolae Milescu Spătarul (1636-1708)* Versiunea românească de Silvia P. Panaiteescu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ștefan S. Gorovei. Iași: Editura Junimea.
- Spătarul Milescu, N. (1997). *Nicolaus Spadarius. Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali Splendens. Επεραι τινες ερωτησεις περι πλειστων και αναλκαιων ζητηματων/ Nicolae Spătarul Milescu. Manual sau Steaua Orientului strălucind Occidentului. Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre/ Nicolae Spătarul Milescu. Manual or the Oriental Star shining towards the Occident. A book with many useful questions for many matters of our faith*. Ediție îngrijită, introducere, tabel biobibliografic, text stabilit, traducerea textului latin, note și comentarii de Traian S. Diaconescu. Iași: Institutul European.
- Vergatti, R.Ș. (1998). *Nicolae Spătarul Milescu. Viața, călătoriile, opera/ Nicolae Spătarul Milescu. Life, Travels, Writing*. București: Editura Paideia.